

HƯỚNG TỚI BIÊN SOẠN CÔNG TRÌNH TRA CỨU VỀ ĐƯỜNG, PHỐ CÁC QUẬN NỘI THÀNH HÀ NỘI

LÊ THỊ HẢI CHI *

Tóm tắt: Đề tài khoa học cấp cơ sở “Biên soạn Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm”¹ đã và đang được triển khai trong 2 năm 2023 và 2024. Có thể nói, đề tài bước đầu đã đạt được những kết quả khả quan. Tiếp nối kết quả này, bài viết tiếp tục hướng nghiên cứu biên soạn công trình tra cứu về đường, phố các quận nội thành Hà Nội. Kết quả bài viết có thể giúp những độc giả quan tâm hiểu rõ thêm về cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô của một công trình tra cứu về địa danh đường, phố các quận nội thành Hà Nội nói riêng và cách thức biên soạn công trình tra cứu về địa danh đường, phố nói chung.

Từ khóa: Công trình tra cứu, đường, phố, quận nội thành Hà Nội.

Abstract: The Institute-level scientific theme “Compiling the *Encyclopedic Dictionary of the Streets in Hoan Kiem District*” has been implemented in 2023 and 2024. It can be said that the theme has initially achieved positive results. Following this results, the article continues to research and compile a look-up work about the streets in Hanoi’s inner-city districts. The article’s results can help interested readers better understand the macro- and micro-structure of a look-up work about the streets in Hanoi’s inner-

city districts in particular, and how to compile a type of look-up work about streets in general.

Keywords: Look-up work, streets, Hanoi’s inner-city districts.

1. Đặt vấn đề

Hà Nội trong suốt chiều dài lịch sử đã trải qua nhiều lần thay đổi, điều chỉnh địa giới hành chính nhằm đáp ứng những yêu cầu của mỗi giai đoạn. Đến thời điểm hiện tại, Hà Nội có 30 quận, huyện, thị xã (trong đó có 12 quận nội thành, 1 thị xã và 17 huyện ngoại thành) với 584 xã, phường, thị trấn. Hà Nội trở thành thành phố có quy mô và diện tích lớn nhất nước ta [10, tr. 5-8]. Địa danh đường, phố Hà Nội là một lĩnh vực nghiên cứu thú vị, hấp dẫn bởi tầm quan trọng và ý nghĩa của chính bản thân đối tượng được nghiên cứu. Bài viết nghiên cứu biên soạn công trình tra cứu về đường, phố các quận nội thành Hà Nội. Kết quả

* TS - Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam; Email: lehaichi.ico@gmail.com

của nghiên cứu là cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô của công trình *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố nội thành Hà Nội*. Bài viết này giới hạn nghiên cứu các địa danh đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống.

2. Khái niệm “đường”, “phố”

Trong Hán ngữ, từ “đường” có nhiều nghĩa khác nhau và không có nghĩa giống như con đường giao thông, đường đi lại như cách hiểu của chúng ta ngày nay. Nếu để chỉ đường để đi lại nói chung, tiếng Hán dùng các từ khác như “đạo” hoặc “lộ”. Trong *Từ điển bách khoa Việt Nam* định nghĩa: “Đường thành phố là đường ô tô được xây dựng cho mục đích giao thông trong thành phố, tách rời với người đi bộ và các công trình xây dựng khác bằng các hàng rào hoặc dải cây xanh. Đường thành phố chủ yếu dùng để nối các khu xa nhau của thành phố lớn và nối với mạng lưới đường quốc lộ. Tiêu chuẩn kỹ thuật của đường thành phố tương đối cao: mặt đường rộng, phẳng, nhiều làn xe theo mỗi hướng, có nhiều cầu vượt,... bảo đảm xe chạy êm thuận với tốc độ cao. Ở Việt Nam, hầu như chưa có loại đường thành phố nào đủ tiêu chuẩn như tên gọi” [4, tr.1147].

Từ “phố” cũng có nhiều nghĩa khác nhau, như là: tên một vùng đất nào đó, dùng để chỉ cửa hàng buôn bán nói chung, và cũng có nghĩa là nơi bến sông (nơi thuận tiện giao thương buôn bán). Từ “phố” mang ý nghĩa kinh tế chỉ xuất hiện từ thế kỷ XIX dưới triều Nguyễn. Về nguồn gốc, từ “phố” vừa có nghĩa là một bến, bờ, vừa có nghĩa là phố xá, cửa hiệu. Nếu xét trong quan hệ với “phường” thì có thể hình dung “nếu phường được coi như một diện tích thì phố chính là một trục của phường gồm có một

con đường hai bên có nhà cửa, nhà ở và thường là cửa hiệu có bề mặt quay ra đường” [dẫn theo [9], tr.153]. Trong *Từ điển bách khoa Việt Nam* định nghĩa: “Phố là cấu trúc liên kết các ngôi nhà trên một hoặc hai bên con đường, tùy theo chức năng của các nhà bên đường người ta có phố nhà ở, phố buôn bán, phố ẩm thực,...” [5, tr.492].

3. Thực trạng đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội

Khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống là khu vực suốt từ triều Lý cách đây 10 thế kỷ, qua các triều đại Trần, Lê, tới đầu thế kỷ XIX luôn giữ vị trí là Kinh thành của đất nước, khu vực vốn là phủ Hoài Đức (trước thế kỷ XIX mang tên phủ Phụng Thiên), gồm hai huyện Vĩnh Thuận và Thọ Xương thời Nguyễn (trước thế kỷ XIX là huyện Quảng Đức và Vĩnh Xương), gần trùng với ranh giới bốn quận nội thành Hà Nội ngày nay là quận Ba Đình, Đống Đa, Hai Bà Trưng, Hoàn Kiếm và một phần quận Tây Hồ [dẫn theo [9], tr.8-9]. Như vậy, các địa danh đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống trong bài viết này gồm năm quận: Ba Đình, Đống Đa, Hai Bà Trưng, Hoàn Kiếm và Tây Hồ.

Các đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống nằm trong năm quận cụ thể như sau [dẫn theo [9], tr.202-203]:

Quận Ba Đình gồm 96 đường, phố.

Quận Đống Đa gồm 74 đường, phố.

Quận Hai Bà Trưng gồm 99 đường, phố.

Quận Hoàn Kiếm gồm 164 đường, phố.

Quận Tây Hồ gồm 38 đường, phố.

Như vậy, các đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống gồm 471 đường, phố.

4. Đề xuất cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô của *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố nội thành Hà Nội*

Đề tài khoa học cấp cơ sở “Biên soạn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*” được triển khai trong 2 giai đoạn (2023 - 2024). Để triển khai đề tài này, các thành viên tham gia đề tài đã khảo sát, tìm hiểu và xây dựng cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô công trình *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm* [xin xem [1], tr.44-52].

Kế thừa cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô công trình *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*, đối với công trình *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố nội thành Hà Nội*, mỗi mục từ cũng sẽ tương đương với tên một đường hoặc một phố. Theo đó, *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố nội thành Hà Nội* gồm có 471 đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống, tương ứng với 471 mục từ. Căn cứ theo phương thức định danh, các đường, phố được đặt tên theo ba phương thức cơ bản như sau: thứ nhất, đường, phố được đặt theo tên của các danh nhân thuộc các giai đoạn lịch sử khác nhau; thứ hai, đường, phố được đặt theo tên của các địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt; thứ ba, đường, phố là tên địa danh.

4.1. Đường, phố được đặt tên theo tên danh nhân

Trong số 471 mục từ về các đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống có 225 mục từ (47,77%) là các đường, phố được đặt tên theo tên của các danh nhân thuộc các giai đoạn lịch sử khác nhau, trong đó:

- Các đường, phố được đặt tên theo tên các vị vua, quan có công trong lịch sử hàng nghìn năm dựng nước của Việt Nam, như:

“Hùng Vương, Giang Văn Minh, Đào Tấn,...” thuộc quận Ba Đình; “Lê Đại Hành, Trần Nhân Tông,...” thuộc quận Hai Bà Trưng; “Đinh Tiên Hoàng, Lê Thánh Tông, Lý Nam Đế, Lý Thái Tổ, Lê Lai, Lý Thường Kiệt,...” thuộc quận Hoàn Kiếm; “An Dương Vương” thuộc quận Tây Hồ;...

- Các đường, phố được đặt tên theo tên các vị danh tướng, như: “Ông Ích Khiêm” thuộc quận Ba Đình; “Nguyễn Chí Thanh” thuộc quận Đống Đa; “Trần Hưng Đạo, Trần Khánh Dư,...” thuộc quận Hoàn Kiếm;...

- Các đường, phố được đặt tên theo tên các anh hùng dân tộc nổi tiếng của đất nước (các anh hùng có công trong sự nghiệp đấu tranh giải phóng dân tộc), những nhà yêu nước, nhà lãnh đạo khởi nghĩa chống thực dân Pháp, như: “Nguyễn Trung Trực” thuộc quận Ba Đình; “Phan Chu Trinh, Phan Bội Châu,...” thuộc quận Hoàn Kiếm;...

- Các đường, phố được đặt tên theo tên các nhà văn hóa, tư tưởng nổi tiếng của dân tộc, những nhân vật có tính truyền thuyết, như: “Hồ Xuân Hương” thuộc quận Hai Bà Trưng; “Nguyễn Du” thuộc quận Hoàn Kiếm; “Lạc Long Quân, Âu Cơ” thuộc quận Tây Hồ;...

Cấu trúc mục từ gồm các nội dung thông tin sau:

- *Tiêu đề mục từ:* tên đường, phố.

- *Nội dung mục từ:* giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lý; lịch sử hình thành; hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch; hình minh họa; tiểu sử danh nhân (gồm các nội dung: năm sinh - năm mất; tên tự, tên hiệu, bút danh (nếu có); quê quán, nơi sống và làm việc; quá trình học tập, công tác, hoạt động; các cống hiến chính/tác phẩm chính; các phần thưởng, danh hiệu, giải thưởng,... (nếu có)).

4.2. Đường, phố được đặt tên theo tên địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt

Trong số 471 mục từ về các đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống có 17 mục từ (3,61%) là các đường, phố được đặt tên theo tên của các địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt, trong đó:

- Các đường, phố được đặt tên theo tên của các địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt gắn liền với những chiến công hiển hách của đời Trần như: “Vân Đồn, Tây Kết” thuộc quận Hai Bà Trưng; “Hàm Tử Quan; Bạch Đằng; Chương Dương Độ” thuộc quận Hoàn Kiếm;...

- Các đường, phố được đặt tên theo tên các địa danh gắn liền với các sự kiện đặc biệt của đất nước: “Bắc Sơn, Độc Lập” thuộc quận Ba Đình; “Giải Phóng, Tây Sơn” thuộc quận Đống Đa; “Hoa Lư, Phố Huế” thuộc quận Hai Bà Trưng; “Điện Biên Phủ, 19 Tháng 12; Vạn Kiếp” thuộc quận Hoàn Kiếm;...

Cấu trúc mục từ gồm các nội dung thông tin sau:

- *Tiêu đề mục từ:* tên đường, phố.
- *Nội dung mục từ:* giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lý; lịch sử hình thành; hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch; hình minh họa; tiểu dẫn địa danh kỷ niệm sự kiện (gồm các nội dung: địa điểm diễn ra sự kiện; thời gian diễn ra sự kiện; diễn biến của sự kiện; tác dụng, vai trò, ý nghĩa và ảnh hưởng của sự kiện).

4.3. Đường, phố được đặt tên theo tên địa danh

Trong số 471 mục từ về các đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống có 229 mục từ (48,62%) là các đường, phố được đặt tên theo tên địa danh, trong đó:

- Các đường, phố được đặt tên theo tên

phường, thôn, làng cũ (sử dụng địa danh hành chính cổ thời Nguyễn), như: “Giảng Võ, Kim Mã Thượng, Nghĩa Dũng, Ngọc Hà, Vạn Bảo,...” thuộc quận Ba Đình; “Bích Câu, Hàng Cháo, Nam Đồng, Thái Thịnh,...” thuộc quận Đống Đa; “Hồng Mai, Bạch Mai, Thanh Nhàn, Thề Giao,...” thuộc quận Hai Bà Trưng; “Đồng Thái, Đồng Xuân, Gia Ngư, Thanh Hà, Tố Tịch, Yên Thái,...” thuộc quận Hoàn Kiếm; “Yên Hoa, Nghi Tàm, Quảng An,...” thuộc quận Tây Hồ.

- Các đường, phố được đặt tên theo khu vực nghề nghiệp cổ truyền (thuộc khu phố cổ), trong đó: liên quan đến nghề nghiệp sản xuất hoặc mặt hàng buôn bán bắt đầu bằng chữ “Hàng”, như: “Hàng Than, Hàng Bún, Hàng Đậu,...” thuộc quận Ba Đình, “Hàng Bạc, Hàng Bò, Hàng Bông, Hàng Buồm,...” thuộc quận Hoàn Kiếm; liên quan đến nghề nghiệp sản xuất hoặc mặt hàng buôn bán không sử dụng chữ “Hàng”, như: “Lò Đúc” thuộc quận Hai Bà Trưng; “Chợ Gạo, Lò Rèn, Mã Mây, Thuốc Bắc,...” thuộc quận Hoàn Kiếm;...

- Các đường, phố được đặt tên theo đặc điểm của khu vực (địa danh của các di tích tự nhiên, di tích lịch sử, văn hóa điển hình/mang tính đặc trưng của địa bàn/khu vực: “Cầu Mới, Chùa Bộc, Chùa Láng, Văn Miếu,...” thuộc quận Đống Đa; “Đống Mác, Chùa Vua, Kim Ngưu,...” thuộc quận Hai Bà Trưng; “Cầu Đông, Cầu Gồ, Cổng Đục, Gầm Cầu, Tràng Thi, Tràng Tiền” thuộc quận Hoàn Kiếm; “Tứ Hoa, Tam Đa” thuộc quận Tây Hồ;...

Cấu trúc mục từ gồm các nội dung thông tin sau:

- *Tiêu đề mục từ:* tên đường, phố.
- *Nội dung mục từ:* giới thiệu tên đường, phố; vị trí địa lý; lịch sử hình thành; hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch; hình minh họa; tiểu dẫn địa danh.

5. Kết luận

Đề tài khoa học cấp cơ sở “Biên soạn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*” đã và đang được triển khai trong 2 năm 2023 và 2024. Có thể nói, đề tài bước đầu đã đạt được những kết quả khả quan, sản phẩm của đề tài là bản thảo gồm 164 mục từ tương ứng với 164 đường, phố thuộc quận Hoàn Kiếm, thành phố Hà Nội. Như vậy, việc triển khai biên soạn công trình *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố nội thành Hà Nội* là một nhiệm vụ hết sức khả thi.

Bài viết đã xây dựng được cấu trúc vĩ mô và cấu trúc vi mô của công trình *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố nội thành Hà Nội*, trong đó đã xác định được công trình có 471 mục từ, tương ứng với 471 đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống; xác định được ba phương thức đặt tên cơ bản tương ứng với ba loại hình mục từ, gồm: đường, phố được đặt tên theo tên danh nhân (có 225 mục từ, tương ứng 47,77%); đường, phố được đặt tên theo tên địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt (có 17 mục từ, tương ứng 3,61%); đường, phố được đặt tên theo tên địa danh (có 229 mục từ, tương ứng 48,62%); xây dựng được cấu trúc vi mô của ba loại hình mục từ. Như vậy, xét về tổng thể các mục từ trong công trình, các đường, phố được đặt tên theo tên địa danh chiếm tỉ lệ lớn nhất; tiếp đến là các đường, phố được đặt tên theo tên của các danh nhân; ít nhất là các đường, phố được đặt tên theo tên của các địa danh kỷ niệm sự kiện đặc biệt.

Công trình *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố nội thành Hà Nội* có thể trở thành một nguồn tài liệu tham khảo toàn diện, tiện dụng, hữu ích, giúp độc giả có thể dễ dàng tra cứu, cập nhật một cách có hệ thống bức tranh chung về đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống; hiểu rõ về vị trí địa lý,

nguồn gốc lịch sử cũng như hiện trạng sản xuất, kinh doanh, buôn bán và khai thác về du lịch của các địa danh đường, phố thuộc các quận nội thành Hà Nội thuộc khu vực Thăng Long - Hà Nội truyền thống.

CHÚ THÍCH

¹ Đề tài khoa học cấp Cơ sở do TS. Lê Thị Hải Chi làm Chủ nhiệm, Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam là Tổ chức chủ trì, thực hiện năm 2024.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- [1] Lê Thị Hải Chi, “Hướng tới biên soạn *Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm*”, *Tạp chí Từ điển học và Bách khoa thư*, Số 3(83), 11-2023.
- [2] Lê Thị Hải Chi (Chủ nhiệm đề tài), *Biên soạn Từ điển bách khoa địa danh đường, phố quận Hoàn Kiếm (giai đoạn 1)*, Đề tài khoa học cấp cơ sở 2023, Tài liệu lưu hành nội bộ Viện Từ điển học và Bách khoa thư Việt Nam, 2023.
- [3] Nguyễn Viết Chức (Chủ biên), *Từ điển đường phố Hà Nội*, Nxb. Hà Nội, Hà Nội, 2010.
- [4] Hội đồng Quốc gia chỉ đạo biên soạn Từ điển bách khoa Việt Nam, *Từ điển bách khoa Việt Nam*, Tập 1, tái bản lần thứ nhất, Nxb. Từ điển bách khoa, Hà Nội, 2007.
- [5] Hội đồng Quốc gia chỉ đạo biên soạn Từ điển bách khoa Việt Nam, *Từ điển bách khoa Việt Nam*, Tập 3, Nxb. Từ điển bách khoa, Hà Nội, 2003.
- [6] Nam Hồng - Lăng Thị Nga, *Từ điển đường - phố Hà Nội 2010*, Nxb. Thông tin và Truyền thông, Hà Nội, 2011.
- [7] Nguyễn Vinh Phúc, *Phố và Đường Hà Nội*, Nxb. Giao thông Vận tải, Hà Nội, 2010.
- [8] Giang Quân, *Từ điển đường phố Hà Nội*, Nxb. Thời đại, Hà Nội, 2010.
- [9] Nguyễn Thị Việt Thanh (Chủ biên), *Địa danh hành chính Thăng Long - Hà Nội (từ đầu thế kỷ XIX đến nay)*, Nxb. Hà Nội, Hà Nội, 2019.
- [10] Ủy ban nhân dân thành phố Hà Nội, Viện Nghiên cứu phát triển kinh tế - xã hội Hà Nội, *Xã, phường, thị trấn Hà Nội*, Nxb. Hà Nội, Hà Nội, 2019.
- [11] Kashihara, S., “Redefining urban heritage value for Hanoi trade streets”, *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, Vol. 11(1), 2021, pp. 78-94.
- [12] Sauvegrain, A., “Dialogues of Architectural Preservation in Modern Vietnam: The 36 Streets Commercial Quarter of Hanoi”, *Traditional Dwellings and Settlements Review*, Vol. 13, No. 1 (FALL 2001), pp. 23-32.